

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

1988 – 95 ARASI DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Yüksek Lisans Projesi

Murat Onur Sayılan

Proje Danışmanı
Doç. Dr. Erel Tellal

Ankara–2007

İÇİNDEKİLER

Giriş

I – Dağlık Karabağ Sorununun Tarihsel Kökenleri

II – Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karabağ Üzerindeki İddiaları

III – Çözumsuzlüğe Giden Süreç

Sonuç

Kronoloji

Haritalar

Kaynakça

GİRİŞ

Tarih boyunca son derece stratejik bir geçit durumunda olan Kafkasya, gerek coğrafi yapısı, gerekse etnik ve dinsel yapısı ile farklı bir konuma sahip olmuştur. Balkanlar gibi mozaik bir yapısı olan Kafkasya; birçok devletin rekabet alanı olmuş, son dönemde başta petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının işletilmesi ve enerji boru hatlarının bölgeden geçirilmesi projelerinin gündeme gelmesiyle birlikte sadece yakın çevrenin değil, tüm dünyanın ilgisini çeken; en küçük çatışmanın ve uzlaşmanın bile yakından takip edildiği bir yere dönüşmüştür.¹

Sovyetler Birliğinin oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeve ortadan kalkınca, yeni devletlerin tarihten süzölüp gelen karşıtlık ve sorunları alevlenip su yüzüne çıkmıştır. Bu sorunlar arasında kuşkusuz en önde gelenleri toprak anlaşmazlıklarıdır.² Bu anlaşmazlıklar içinde de en önemlisi Dağlık Karabağ sorunudur.

SSCB'nin yıkılması ile birlikte Kuzey Kafkasya Rusya Federasyonu'nun içinde yer almış; Güney Kafkasya'da ise yeni devletler ortaya çıkmış ve bu gelişmelerin neticesinde oluşan istikrarsız ortam, çeşitli

¹ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003, s. 28.

² Şükrü Sina Gürel, Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not, *SBF Dergisi*, cilt. 47, sayı. 1–2 (1992), s.181.

bölgesel silahlı çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üstelik tarihsel açıdan incelendiğinde, bu ülkelerin sınırlarının Sovyet liderleri tarafından keyfi olarak çizildiği ve etnik unsurların göz önüne alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Yeni politik seçkinler bir araya geldiklerinde ve özgürlüklerine yeni kavuşmuş milliyetçiler bu özgürlüklerini serbestçe kullanmaya başladıklarında ise, bu ülkeler arasında kanlı etnik ve bölgesel çatışmalar hız kazanmıştır.³

İşte bu bölgenin en önemli sorunu, hiç kuşkusuz Dağlık Karabağ sorunudur. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan ve Sovyetler Birliği döneminde zorunlu olarak askıya alınan sorun, kısa sürede silahlı çatışmaya dönüşmüştür. SSCB'nin yıkılmasından sonra, Kafkasya'da beş büyük savaş olmuştur. Bunlar: Gürcistan – Abhazya, Gürcistan – Güney Osetya, İnguş – Osetya, Çeçenistan Cumhuriyeti – Rusya Federasyonu ve Azerbaycan – Dağlık Karabağ Ermenileri arasında cereyan etmiştir.⁴ Bunlardan sadece sonuncusu, yani Karabağ uyuşmazlığı bölge sınırlarının dışına taşıp, genel barış ve güvenlik için tehdit oluşturabilecek potansiyele sahiptir.⁵ Bu durum Dağlık Karabağ sorununun ne kadar önemli bir mesele olduğuna işaret etmektedir. Bu özelliği ile sorun, çeşitli sebeplerden ötürü dünya kamuoyunda

³ Zbigniew Brezinski, (1994), “Kontrolden Çıkmış Dünya”, <http://www.bkd.org.tr/analiz_ac.asp?id=4> (01.07.2007).

⁴ Ömer Göksel İşyar, *Sovyet – Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 85.

⁵ *Idem'den*, Michael P. Croissant, *The Armenia – Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*, Connecticut: Praeger, 1998, s. xi – xii.

yer almıştır. Bu sebeplerin başlıcaları arasında, bölgenin büyük petrol kaynaklarına sahip olması; başta petrol olmak üzere pek çok doğal kaynağın geçişine olanak tanınması; yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler ile iletişimde köprü olması; diasporadaki Ermenilerin yoğun lobi faaliyetleri; Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu gibi bölge devletlerinin yoğun rekabetleri ve ABD ile Avrupa ülkelerinin ekonomik beklentileri gibi sebepler sayılabilir.⁶

Karabağ sorununu analiz edebilmek için, her şeyden önce Karabağ bölgesi ile Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni birbirine karıştırmamak gerekir. Kabaca bir açıklama ile Karabağ, bugünkü Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki, güney bölümü İran içinde kalan coğrafi bir bölgedir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 18.000 km²'dir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ise bu coğrafi bölgenin içinde 4.392 km²'lik yüzölçüme sahip⁷, SSCB döneminde özerklik kazanmış, Azerbaycan içinde bulunan ve Ermenistan'a sınırı olmayan bir özerk yönetim birimidir. Bu özerk yönetim birimi Karabağ coğrafi bölgesinin kuzey kısmında yer aldığı için Dağlık Karabağ sorunu, bazı kaynaklarda "Yukarı" Karabağ sorunu olarak geçmektedir.

Tarihte "Arran" adıyla anılan Karabağ bölgesi 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmış; daha sonra 1735 yılındaki Gence Anlaşması ile İran'a bırakılmış, 1828 yılındaki Türkmençay Anlaşması sonucunda da Çarlık Rusyası hâkimiyeti altına

⁶ Demir, *op. cit.*, s.162.

⁷ <<http://www.azatyurt.com/karabag.htm>> (06.07.2007).

girmiştir.⁸ Daha sonra Nuri Paşa (General Killigil) komutasındaki Kafkasya İslam Ordusu, 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girerek bölgeyi kontrol altına almıştır.⁹ Ardından Mondros Mütarekesi gereğince Azerbaycan'ı alan İngilizler, Karabağ'ı da buraya bağlamış ancak savaş sonrası düzenlemeler neticesinde İngiliz Ordusu buradan çekilmiştir. Milliyetçi Azeri gruplar kısa süre sonra gelen, 1920'deki Sovyet istilasına direndilerse de yenilgiye uğramışlardır. Böylece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921'de imzalanan anlaşma gereğince Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır.¹⁰

Daha önce Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra izlenen Çarlık politikasıyla artmıştır. Ermeni nüfusun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi çoğunluk durumuna gelmesi, Sovyetler Birliği yönetimi altında olmuştur.¹¹ Dağlık Karabağ'da 1919 yılında, İngiliz verilerine göre Azeri – Ermeni nüfus oranı üçte iki Azerilerin lehineydi.¹²

⁸ *Temel Britannica*, Cilt 10, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1993, s. 8.

⁹ y.y., *Dağlık Karabağ – Hayaller ve Gerçekler*, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989, s.7.

¹⁰ *Meydan Larousse*, Cilt 10, İstanbul, Sabah Yayınları, t.y., s. 507.

¹¹ Gürel, *op. cit*, s. 181.

¹² *Idem'den*, Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905 – 1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge, Cambridge University Pres, 1985.

Özetleyecek olursak; Dağlık Karabağ farklı etnik grupların iç içe yaşadığı istikrarsız bir bölgedir. Silahlı çatışmaların hız kazandığı yıllar ise 1991 sonrası dönemdir. Üç Kafkas Cumhuriyeti 1991'den beri bir yandan devletlerini kurumsallaştırırken, diğer yandan uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme çabası içinde olmuştur.¹³ Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği döneminde etnik unsurlar göz önüne alınmaksızın çizilen sınırlar neticesinde çıkan uyuşmazlık, bu geçiş döneminde siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkla, daha da önemlisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede iktidara gelen milliyetçilerin politikaları ile birleşerek olayları tetiklemiştir.

1988 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde Ermeniler ile Azeriler arasında çıkan etnik uyuşmazlık kısa sürede silahlı çatışmaya dönüşmüş ve ateşkes rejiminin ilan edildiği 12 Mayıs 1994'e kadar sürmüştür. 1994 yılının geri kalan kısmı ve 1995 yılının bir bölümü de soruna çözüm arayışlarıyla geçtiği için ve Rusya Federasyonunun çözüm sürecinde ikinci planda kalmaya başlaması neticesinde Türkiye'deki sağcı – milliyetçi kesim başta olmak üzere, Ankara'nın konuyla ilgisinin arttığı bir dönem olduğu için, bu çalışmada Dağlık Karabağ sorununun 1988 ile 1995 yılları arasındaki dönemi ele alınacaktır.

¹³ Erel Tellal, "Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları", *Mülkiye*, cilt XXIV, sayı 225 (2000), s. 85.

I – DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHSEL KÖKENLERİ

Tarihsel olarak milliyetçilik, erken kapitalist ekonominin ilk olarak ortaya çıktığı İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde görülmüştür. Hemen sonra da farklı etnik toplulukların görece küçük bölgelerde yaşadığı Orta ve Doğu Avrupa, Balkan Yarımadası, Orta Doğu ve Transkafkasya gibi daha karmaşık ve dolayısıyla daha sorunlu bölgelere sıçramıştır.¹⁴

Azeri ve Ermeni milliyetçi hareketleri de tarih boyunca birbirlerinden beslenmiş ve birbirini hızlandırmıştır. Ermeni milliyetçiliğinin kaderini coğrafi dağınıklık belirlemiştir. Ermeniler'in Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'sı ve İran'da yaşamaları, bu halkın farklı ülkeler içinde cemaat özellikleri gösteren bir topluluk olarak kalmasına yol açmış ve bu üç Ermeni topluluğu arasında bağlantıyı oluşturan Ermeni Gregoryen Kilisesinin güçlenmesinin temelini oluşturmuştur.

Tarihsel olarak Ermeniler'in ticaretle uğraşan bir toplum olduğu bilinse de, içlerindeki köylü nüfus da azımsanamayacak kadar fazladır.¹⁵ Bu durum Ermeni halkı arasında milliyetçilik için gerekli olan proletaryayı ve onun

¹⁴ Cengiz Çağla, *Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.99.

¹⁵ *Idem.*

ekonomik destekçisi olan burjuvaziye geliştirmiştir. Ermeniler arasında batılı değerlerden büyük ölçüde etkilenmiş etkin bir aydın kesim de vardır.¹⁶

Bu bağlamda Ter Minassian, Ermeniler'in Rus ve batı etkileri altında "geniş bir demokrasi, siyasi özgürlük, ulusal bağımsızlık ve sosyalizm" talebinde bulunan programlar geliştirdiklerini ileri sürmektedir.¹⁷ Öte yandan o dönemde, kültürel ve dinsel farklılıklara ek olarak hem Ermeni ve Azeri burjuvazileri, hem de iki ulusun proletaryaları arasında, hem toprak paylaşımı konusunda hem de ekonomik anlamda belirgin çıkar çelişkileri de mevcuttur. Ondokuzuncu asrın sonlarına doğru Kafkasya'da bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Ermeniler Tiflis'te pamuk üretimi ve deri ile tütün sektörlerini kontrol ederken, Bakü'de de petrol üretimi alanında etkindirler.¹⁸ Bu çıkar çatışmaların silahlı çatışmanın da temelini attığını söyleyebiliriz.

Öte yandan Taşnak Örgütü de bu dönemde Ermeniler'in önde gelen teşkilatı haline gelmiş ve siyasi amaçlarına ulaşmak için terörist faaliyetler de dâhil olmak üzere her türlü yola başvurmuştur. Bu bağlamda Suny şunları yazmaktadır:

"Solcu Taşnaklar, bir kurtuluş programıyla
birlikte sosyalist bir çizgi benimsediler. (...) O zamanki

¹⁶ *Idem.*

¹⁷ *Ibid*, s. 100'den, Anahide Ter Minassian, "Nationalism and Socialism in Armenian Revolutionary Movement (1877-1912)", çev. A. M. Bennet, 1996, s. 150-151.

¹⁸ *Ibid*, s. 99.

taktikleri, Avrupalı güçlerin Ermeniler lehine bölgeye müdahalesini kışkırtma amacına yönelik bireysel terör eylemlerine dayanıyordu. (...) Taşnaklar 1902-1903'te dikkatlerini Transkafkasya'ya çevirdiler ve 1903'te Rus Hükümeti Ermeni Kilisesi'nin topraklarına el koyunca Çarlık karşıtı bir kampanya başlattılar. 1905 yılı itibarıyla Taşnaklar toplam iki bin üyeye sahip on sendika kurdukları Bakü başta olmak üzere işçi hareketlerine nüfuz etmişlerdi. İki yıl sonra Taşnaklar Bakü ve varoşlarında 265 yerleşim biriminde egemen hale gelmişlerdi. Ekonomik ve siyasal rollerinin yanı sıra yerel Ermeni nüfusunun kendine özgü savunucuları olarak önemli bir askeri rol oynamayı planlamışlardı.”¹⁹

Şubat 1905 tarihinde yaşanan Ermeni-Azeri çatışmaları iki topluluk arasında öteden beri var olan çelişkilerin en kötü dışavurumlarından biri olmuştur. Bu gelişmeleri inceleyen Swietochowski olayları şu şekilde anlatmaktadır:

“Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki şiddet olayları ilk olarak Bakü'de patlak vermiştir. Bu çatışmaları ateşleyen olay bir Müslüman'ın Taşnaklar tarafından katledilmesi idi. 6 Şubat

¹⁹ *Ibid*, s.101'den, Ronald Grigor Suny, *The Baku Commune 1917-1918, Class and Nationality in the Russian Revolution*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1972, s.21-22.

1905 tarihinde, çoğu yakın köylerden gelen binlerce Azeri, şehrin Ermeni kesimine saldırdılar. Bunu üç gün süren karşılıklı katliam ve yağma olayları izledi. Polis ve askeri birlikler, daha sonraki çatışmalarda da yapacakları gibi olaylara bariz bir şekilde seyirci kaldılar. (...) Çatışmalar, yoğunluğu azalmakla birlikte, bir sonraki yıla da sarktı. Olaylar şehirlerle sınırlı kalmadı. Tahminen 128 Ermeni ve 158 Azeri köyü yağma ya da tahrip edildi. Hayatını kaybedenlerin sayısı 3.100 ila 10.000 arasında tahmin edilmektedir.”²⁰

Ermeniler ile süregelen bu çatışmaların ve sürekli şiddet olayları yaşanmasının Azerbaycan ulusal kimliği oluşumunda önemli bir yer tuttuğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu arada, Azeriler kendilerini Ermeni tehdidine karşı örgütlü bir yapı içinde cevap vermek zorunda hissedince, 17 Ekim 1905 tarihinde, Gence’de “Difai” adlı gizli bir Azeri örgütü kurulmuştur.

Neticede üç farklı devletin sınırları içinde kalan Ermeniler’in birleşme çabası Ermeni milliyetçiliğini ortaya çıkarırken, Ermeni karşıtlığı da Azeri halkı içinde sınıfsal ve mezhepsel farklılıkları aşan bir ideoloji olarak Azeri milliyetçiliğinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.

²⁰ *Idem*, s. 102’den, Tadeus Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 41.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Kafkasya’da özellikle 1905 yılı tarihe iki toplum arasında kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ’da ve Gökçe’de her iki taraftan da karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüş, SSCB kurulduktan sonra bu olaylara değinilirken her zaman bunların Çarlık yönetimi tarafından düzenlendiği ifade edilmiştir. Moskova tarafından buna gerekçe olarak, işçi hareketini engellemek, toplumları Çarlığa karşı mücadeleden uzak tutmak için birbirlerine karşı mücadeleye yöneltmek gösterilmiştir.²¹

Bakü’de başlayarak kısa süre içinde Şuşa ve Batı Karabağ’a sıçrayan silahlı çatışmaların nasıl patlak verdiği halen bir tartışma konusudur.²² Erich Feigl’a göre, Ermeni Taşnaksütyun Örgütü (Taşnak Örgütü) Şuşa’daki Azeri bölgesini iskân etmeye çalışarak çatışmalara yol açmıştır.²³ Öte yandan Christopher Walker ise olayları Azerilerin çıkardığını ve Ermenilerin bu olaylara karşı direnişe başladığını ifade etmektedir.²⁴

²¹ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu,” *Avrasya Dosyası*, ASAM, c. VII, sayı I (2001), s. 395.

²² Svante E. Cornell, (1998), “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance.”, *Middle Eastern Studies*, C. 34, No.1, Ocak 1998, s. 52
<http://www.pcr.uu.se/publications/cornell_pub/tfopol.pdf> (20.07.2007).

²³ *Idem*’den, Erich Feigl, *Un Mythe de la Terreur – Le Terrorisme, ses Origines et ses Causes*, Salzburg, Druckhaus Nonnal, 1991.

²⁴ Cornell, *op. cit*’ten, Christopher Walker, *Armenia and Karabakh – The Struggle for Unity*, Londra, Minority Rights Group, 1991.

Çarlık Rusyası açısından önemli olayların yaşandığı 1906 – 1918 yılları arasında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Ancak 1917 – 1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı karşıya getirmeye başlamıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, Duma'nın Kafkasya'dan olan üyeleri Rus Duma'sını bırakmış ve Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuştur. Bu ortamda Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolu ile birlikte Azerbaycan'a ait bölgelere de saldırmaya başlamıştır.²⁵ Karabağ Bölgesi ise 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir. 12 Ocak 1920 tarihinde Paris'te toplanan barış konferansında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak tanınırken de, Karabağ'ın onun bir parçası olduğu uluslararası kabul görmüştür.²⁶

Öte yandan 15 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Karabağ Ermenileri 7. Kurultayı, aldığı karar üzerine Azerbaycan yönetiminin atadığı Geçici Genel Vali Sultanov ile bir anlaşmaya varmış ve bu anlaşma ile ortak bir konsey kurarak Karabağ'ın yönetimini önemli ölçüde bu konseye havale etmiştir. Bu anlaşmada aynı zamanda, Paris Barış Konferansı'nda Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olarak kabul gördüğüne de işaret edilmiştir.²⁷

²⁵ Aslanlı, *op. cit.*, s.395.

²⁶ *Idem.*

²⁷ *Ibid*, s. 396.

Tüm bu gelişmelerden kısa bir süre sonra 27 Nisan 1920 tarihinde, Azerbaycan, Sovyet Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyet rejimi 1920’de fiilen Azerbaycan ve Ermenistan’a yerleştikten sonra, Moskova iki cumhuriyet arasında mevcut olan sınır anlaşmazlıklarını gidermek üzere çözüm yolu aramaya başlamıştır. Neticede Moskova yönetimi, 24 Temmuz 1923’te Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde ve Bakü’ye bağlı kalmak kaydıyla, %95’i Ermeni olan 158.000 nüfuslu Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’ni kurmuştur.²⁸

Marksist – Leninist ideolojinin, enternasyonal sosyalizmin ulusal çatışmaları ortadan kaldıracağı iddiası ile hareket ettiği bilinen bir gerçektir.²⁹ Bu bağlamda, bu tür bir çözüm şekliyle Moskova, şu hedefleri gerçekleştirmek istemiş görünmektedir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini yaratmakla bir taraftan Ermenistan’ı tamamen küstürmemek, öbür taraftan Azerbaycan’a bağlamakla Azerileri kısmen de olsa memnun etmek. Dağlık Karabağ bölgesini özerk hale getirmekle, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığı askıda tutarak, şartlara göre gündeme getirmek ve iki ülkeye de Dağlık Karabağ üzerinde hâkimiyet kurmak için Moskova’yla iyi geçinmek zorunda olduklarını hatırlatmak; bu sayede bölgedeki Sovyet

²⁸ “Nagorno Karabakh Crisis: A Blueprint for Resolution”, (2000), <<http://www.nesl.edu/center/pubs/nagorno.pdf>> (16.07.2007).

²⁹ Güner Özkan, (2007), “Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, <<http://www.turkishweekly.net/articles.php>>, (24.07.2007).

etkinliğinin arttırmak. Bölgeden günün birinde tasfiye olmaları durumunda, muhtemel bir Karabağ Savaşı'nı bahane ederek yeniden buraya yerleşmek.

Böylece Sovyetler Birliği döneminde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan içinde kalmış ve bu durum Sovyetler Birliği Anayasasının 87. maddesi ile hükme bağlanmıştır.³⁰

³⁰ Timuçin Kodaman, "Dağlık Karabağ Olayları" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1993), s. 58.

II – ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN’IN KARABAĞ

ÜZERİNDEKİ İDDİALARI

Dağlık Karabağ konusundaki Ermeni ve Azeri görüşleri arasında köklü farklılıklar mevcut olduğundan dolayı, tek ve kesin bir doğruya ulaşmak son derece zordur.³¹ Ancak bu noktada objektif olmak için, her iki tarafın da tezlerini kendi kaynaklarından vermeyi tercih ettik.

Bir önceki bölümde çizilmiş olan tablodan şu sonuç çıkarılabilir: Ruslar Kafkasya’da güneye indikçe Müslüman halk güneye toplanmış, Hristiyan olan halk ise yine Hristiyan olan Ruslara sığınmak üzere kuzeye toplanmıştır. Ermenilerin tarih boyunca Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran’da dağınık halde yaşamaları zaten nüfus olarak pek kalabalık olmayan Ermenileri hem coğrafi, hem de idari olarak üçe ayırmıştır. Dolayısıyla söz konusu etnik grup bu üç devlet içinde cemaat özellikleri gösteren bir azınlık durumunda kalmıştır.

19. asırda meydana çıkan fikir akımlarının ve özellikle de milliyetçilik akımının etkisi altında kalan Ermeni din adamları ve aydınları, önce teorik alanda bir “*Büyük Ermenistan Devleti*” hedefini belirlemiş, bunu da milletleri için varılması gereken büyük ideal olarak seçmişlerdir. Ancak o dönemde Ermenistan’ın sınırları belli olmadığı gibi, bu Ermeni Devletinin kurulacağı ve çoğunluğu Ermeni olan böyle bir bölge de mevcut değildir.

³¹ İşyar, *op. cit.*, s.101.

Bu amaca yönelik olarak ayrılıkçı faaliyetler içine giren Milliyetçi Ermeniler, Kafkasya’da Azeriler ile çatışmalara girmiş, hatta Osmanlı İmparatorluğu içinde isyanlar çıkarmış ve sonunda da buradan “*tehcir*” edilmiştir. Bu noktada Ermenilerin bir çöküş psikolojisi içine girdikleri söylenebilir. Çünkü bugünkü Ermenistan topraklarını saymazsak, Ermeniler tarihte yaşadıkları her yerden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Ermenistan’ın Karabağ Bölgesini istemesinin ardında Ermenilerin, Ermenistan toprakları dışında yaşadığı son toprakları kaybetmemek arzusunun yattığını söylemek doğru bir saptama olacaktır.³²

Burada literatürün içerdiği en önemli ayırmadan bahsetmek doğru olacaktır. O da “Ermenistan” isminin sadece coğrafi bir terim olduğu; dolayısıyla Ermeniler’in tarihi yurdunu ifade etmediği gerçeğidir.³³ Encyclopedia Americana’da Ermeniler’in anavatanları ve kökenleri konusunda şöyle bir açıklama vardır:

“Muhtemelen MÖ VII. yüzyılın sonlarına doğru, Hint-Avrupai bir dil konuşan ve “Ermeni” ismiyle anılan yeni bir halk, batıdan gelerek (bazı antik Yunan tarihçilerine ve coğrafyacılara göre; Frigyalılar ile birlikte Balkan

³² Arman Kirakossian, (2002), <<http://www.armeniaemb.org/declaration.html>> , (27.07.2007).

³³ İşyar, *op. cit.*, s. 101.

Yarımadasından gelmişlerdir) Urartu ülkesini işgal etmişlerdir.”³⁴

Sarkis Atamian da, *The Armenian Community* adlı kitabında Ermeniler’in anavatanlarının Yunanistan’daki Teselya olduğunu belirtmektedir.³⁵ Dolayısıyla Ermeniler büyük ihtimalle, Küçük Asya ya da Transkafkasya menşeli bir halk değildir. Bu halk MÖ VIII. yüzyıl sonlarına doğru “Şupria”, “Ürme” ya da “Arme” adları ile Urartu Devleti içinde yaşamıştır.³⁶

Burada bazı saptamalar yapmakta fayda vardır. İlk önce, sınırları esneklik gösteren ve yüzyıllar boyunca birçok devletin işgal ve istilasına uğramış bir çeşit “geçit ve çarpışma sahası” olan bu bölgede hiçbir zaman devamlı bir Ermeni Devleti mevcut olmamıştır.³⁷ Ayrıca Ermeniler arasında bir kalesi olup, birkaç askeri olan kişiler kendilerini derebeyi ya da prens ilan etmişlerdir.³⁸

³⁴ *Ibid*, s. 102’den, *The Encyclopedia Americana*, 1956 edition, Chapter “Armenians”, s. 267.

³⁵ *Idem*’den, Sarkis Aramian, *The Armenian Community*, New York, The Philosophical Library, 1955, s. 62.

³⁶ *Idem*’den, M. Chanin, *The Kingdom of Armenia*, New York, Croom Helm, 1987, s. 205.

³⁷ *Ibid*, s. 104’ten, Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1982, s. 4.

³⁸ *Idem*’den, Meliha Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara, Kök Yayınları, 1990, s. 3.

Öte yandan şunu da unutmamak gerekir ki, bugün “Ermenistan” denilen bölgede tarihte birçok etnik grup yaşamıştır. Dolayısıyla bunların tümüne birden “Ermenistanlı” anlamına gelen (ancak dikkatlerden kaçmayacağı gibi etnik olarak Ermeni anlamına gelen “Hayk” anlamında değil) “Ermeni” ismi verilmiştir.³⁹ Yani geçen uzun süre zarfında Ermeni kelimesi burada yaşayan diğer etnik grupları da içine alacak şekilde anlam genişlemesine uğramıştır.

Ayrıca Dağlık Karabağ gerek Azeriler, gerekse Ermeniler için kökenlerinin bulunduğunu ileri sürdükleri “gizemli topraklardır”.⁴⁰ Bu sebepten ötürü genelde Ermeni tezleri bölgenin etnik duruma atıf yaparak, söz konusu yerin bir “Ermeni Yurdu” olduğunu iddia etmektedir.

Bir diğer iddiaya göre, bu sebepten ötürü Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği döneminde defalarca Moskova yönetimine başvurarak Ermenistan’a katılma isteğini dile getirmiştir.⁴¹ Ancak önce SSCB’nin Etnik İşler Bakanı sonra da Devlet Başkanı olan Joseph Stalin, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak Sovyetler Birliği’ne katılması konusunda ısrar etmiştir.⁴² Yani Ermeni tezleri Dağlık Karabağ’ın tarihsel açıdan Ermenilere

³⁹ Idem’den, Yaşar Kalafat ve Mahmut Niyazi Sezgin, “Ablanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi “, 2023 Dergisi, Nisan 2002, s. 19.

⁴⁰ Demir, *op. cit.*, s. 161.

⁴¹ Nagorno Karabakh Conflict, Armenian Assembly of America Research and Information Office, (2002), <<http://www.aaainc.org/index.php>>, (27.07.2007).

⁴² *Idem.*

ait bir bölge olduğunu ve Sovyetler Birliği döneminde burada yaşayan halkın isteğinin aksine, Azerbaycan’a bağlandığını iddia etmektedir.

Öte yandan Dağlık Karabağ Savaşı sonunda Azerbaycan sadece Sovyetler Birliği dönemindeki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi topraklarını değil, aynı zamanda bu bölgenin bitişiğindeki Azerbaycan topraklarının bir kısmını da kaybetmiştir. Bu durum ile ilgili Ermeni tezi, Dağlık Karabağ’ın güvenliği ve Azeri mülteciler ile ilgilidir. Savaş sonrasında bölgeden zorla göç ettirilen ya da göç etmek zorunda kalan Azeri sayısı 450.000 – 500.000 civarındadır.⁴³ Söz konusu teze göre Azerbaycan kuvvetleri Dağlık Karabağ’ı yok etmek için kullandığı bölgedeki ilçelerini de kaybetmiş ve bu durumun sonucunda çok sayıda insan yerlerinden olmuştur.⁴⁴ Libaridian’a göre bu tez, hem Dağlık Karabağ çevresindeki bazı bölgelerin Ermenistan kuvvetlerinin elinde kalmasını, hem de bölgeden kaçan mültecilerin durumunu açıklamaktadır.⁴⁵

Azeri tezlerine gelince; Azeriler de bölgenin tarihine atıf yaparak buranın bir “Türk Yurdu” olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bazı Azeri yazarlara göre, Orta Asya’dan göç eden Türk boylarının Anadolu’ya

⁴³ *Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*, Helsinki, Human Rights Watch, 1994, s.7.

⁴⁴ Gerard Libaridian, “The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration”, (1997), <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/speeches/jl.html>> , (12.07.2007).

⁴⁵ Sinan Oğan mülteci sayısının bir milyon olduğunu iddia etmektedir. Sinan Oğan, “Yüzyılın Dramı: Azerbaycan’da Göçmen (Kaçkın) Sorunu” *Avrasya Dosyası*, ASAM Yayınları, c. VII, sayı I (2001), s. 431.

geçmeden önce bu bölgedeki Derbent Geçidinden geçtikleri ve burayı kışlak olarak kullandıkları bilinmektedir.⁴⁶ Aynı iddiaya göre Ermeniler buraya Sovyetler Birliği döneminde, Azeriler'in itirazlarına rağmen yerleştirilmiştir.⁴⁷

Tüm bu iddialara ek olarak bir diğer Azeri tezini de atlamamak gerekir. SSCB dönemindeki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde çoğunluğu Ermeni nüfus oluşturmaktadır. Ancak Ermeniler burada yalnız değildirler. Nüfusun bir bölümünü de Azeriler teşkil etmektedir. Olaylar sonunda Ermeni kontrolünde kalan toprak Azerbaycan'ın SSCB dönemindeki yüzölçümünün yaklaşık olarak % 20'sidir. Bölgenin Ermenistan Ordusu kontrolüne girdiği tarihten itibaren günümüze kadarki kayıtlı mülteci sayısı da bir hayli fazladır. Dolayısıyla Bakü Hükümeti burada kalan Azeri mülklerini Ermenilere bırakmak zorunda kalmaktan ötürü rahatsızlık duymaktadırlar. Bu yüzden söz konusu mültecilerin olumsuz yaşam koşulları da Azerbaycan Hükümeti tarafından sık sık gündeme getirilerek Ermenistan üzerinde uluslararası baskı kurulmaya çalışılmaktadır.

Kısacası Karabağ Sorunu, Azerbaycan için "Ermeni işgali altındaki topraklar" sorunu iken, Ermenistan için "Doğu Ermenistan'ın anavatana katılması " meselesidir.

⁴⁶ Cihat Özönder & Dursun Yıldırım, *Karabağ Dosyası*, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Yayınları, 1990, s. 1 – 2.

⁴⁷ *Idem*.

III – ÇÖZÜMSÜZLÜĞE GİDEN SÜREÇ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılış döneminde komünizmin giderek güç kaybederken, bunun yarattığı boşluğu dolduranın milliyetçilik olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tüm bu gelişmelerin ışığında, Sovyetler Birliği sisteminin “*Sovyet İnsanı Yaratma*” politikasına rağmen, zaten Dağlık Karabağ sorunu yüzünden milliyetçi duyguların tamamen ortadan kalkmadığı Kafkasya bölgesinde, krizin silahlı çatışmaya dönüşmesi de uzun sürmemiştir. İşte bu bağlamda, metnin bu bölümünde Dağlık Karabağ sorununda yaşanan gelişmelere değinilecektir.

20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Bölge Sovyet'i Azerbaycan ve Ermenistan Yüce Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a iltihak etmeyi öngören bir bildirge yayınlamış, ancak ertesi gün, 21 Şubatta toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Ermenilerin isteklerini reddetmiştir.⁴⁸

Bu arada Ermenistan'da yaşayan yüz binden fazla Azeri'nin zorunlu göçe tabi tutulması ve göçe zorlanan Azerilerin de genellikle Bakü ve Sumgayıt'a yerleşmesi, buradaki Ermenilere karşı şiddet hareketlerinin başlamasına yol açmıştır.⁴⁹

⁴⁸ Aslanlı, *op. cit.*, s.400.

⁴⁹ Demir, *op. cit.*, s. 162.

12 Temmuz 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yerel Meclisi Azerbaycan'dan ayrılma kararı almış fakat ertesi gün toplanan Azerbaycan Yüce Sovyet'i Başkanlık Divanı söz konusu kararı geçersiz ilan etmiştir.⁵⁰ Bu gelişmeler üzerine, SSCB Yüce Sovyeti Başkanlık Divanı'nda bir konuşma yapan Mihail Gorbaçov, Karabağ'ın sorunlarının varlığını kabul ettiklerini, fakat bu sorunların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dokunulmadan çözülmesi gerektiğini ifade ederken; Bakü'de yayınlanan 20 Temmuz 1988 tarihli "*Komünist*" adlı gazetede açıklanan kararda SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin anayasa ile belirlenmiş olan sınırlarının, onun rızası olmaksızın değiştirilmesinin anayasanın ilgili maddesine⁵¹ aykırı olduğu ifade edilmiştir.⁵²

Kısa bir süre sonra, 12 Ocak 1989 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak Moskova'ya bağlı Özel Yönetim Komitesine vermiş ve Gorbaçov'un danışmanlarından birisi olan Arkadi Volski'yi Komitenin başına getirmiştir. Ayrıca 5.400 kişilik İçişleri Bakanlığı Birliği ona bağlanarak bölgeye gönderilmiştir.⁵³

⁵⁰ *Idem*.

⁵¹ Söz konusu madde SSCB Anayasası'nın 78'inci maddesidir. Constitution of USSR, <<http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt>>, (26.07.2007).

⁵² Aslanlı, *op. cit.*, s.401.

⁵³ *Idem*'den, Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, ş.y., t.y., s. 144-145.

Bölgenin kontrolünün geçici bir süre de olsa, Azerbaycan'ın elinden alınması Bakü'de büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.⁵⁴ Buna karşı ortaya çıkan tepkiler neticesinde Azerbaycan'daki halk hareketi tırmanışa geçmiştir.⁵⁵ Bu sürecin sonucu olarak, Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cephesinin, Ermenistan'da ise Ermeni Ulusal Hareketinin güçlendiğini ve Moskova müdahalesinin bölgedeki milliyetçiliği daha da ateşlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

28 Kasım 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti Volski Komitesini lağvedip, Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan yönetiminin yeniden kurulmasına karar vermiş, yani bir anlamda eski sisteme geri dönmüştür.⁵⁶ Ancak bu sistem güvenlik güçlerinin burada kalmasını, Karabağ'daki Ermenilerin haklarının korunması için gereken yasal düzenlemelerin yapılmasını da içermektedir. Dolayısıyla Karabağ'ın Azeri toprağı olduğunu bir kere daha onayladığı için Ermenistan tarafından; Karabağ konusunda Azeri Hükümetine bir takım dayatmalar getirdiği için de Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir. Ermeniler ise bu karara, "Birleşik Ermeni Cumhuriyeti'nin" kurulması kararı ile karşılık vermiştir. Hemen ardından da Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi Azerbaycan'dan ayrıldığına dair bir karar almış, fakat Azerbaycan Yüce Sovyeti bu kararın geçerli olmadığına ilişkin bir bildirge yayınlamıştır.⁵⁷ Bu gelişmelerin neticesinde Azerbaycan'da Moskova'ya Yönetimine karşı

⁵⁴ İşyar, *op. cit.*, s.386.

⁵⁵ *Idem.*

⁵⁶ *Ibid.* s. 388.

⁵⁷ *Idem.*

gösteriler başlamış ve Moskova Yönetimi Bakü ve Dağlık Karabağ'da 19 Ocak 1990'dan geçerli olmak üzere olağanüstü hal ilan etmiştir.⁵⁸ Daha sonra Kızıl Ordu karadan, havadan ve denizden Bakü'ye çıkartma yapmıştır. Amacı daha çok bağımsızlık yanlısı Azerileri ezmek olduğu iddia edilen bu harekât sonucunda Kızıl Ordu birliklerine direnene 130 Azeri hayatını kaybetmiştir.⁵⁹

Bu olay, Azerbaycan ve Ermenistan'da gelişen ulusçu hareketlerin de en yüksek noktaya çıkmasına sebep olurken, bu müdahalenin ardından sonu sıcak çatışmalara varacak olan etnik gerginlikler ve bilhassa Azeriler arasındaki Sovyet karşıtı duygular tırmanışa geçmiştir.⁶⁰

Azerbaycan'da bu gelişmelerin yaşanmasından kısa bir süre sonra, 23 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, 23 Ağustos 1990 tarihli bağımsızlık bildirgesinde Dağlık Karabağ'ı kendi toprakları içinde göstermiş ve 1 Aralık 1989 tarihli kararı gerekçe göstererek "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Bölgesi" ifadelerini yan yana kullanmıştır.⁶¹

⁵⁸ Aslanlı, *op. cit.*, s. 402.

⁵⁹ *Idem.*

⁶⁰ İşyar, *op. cit.*, s. 391.

⁶¹ Declaration of Independence of Armenia, (1990), <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>>, (07.07.2007).

Ağustos 1991'de Moskova'da Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve bunun sonucunda Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinin hızlanması Karabağ sorununa yepyeni bir boyut getirmiştir. 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan da bağımsızlığını ilan edince, o zamana kadar Sovyetler Birliği'nin iç meselesi olan Karabağ Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı sonrasında Karabağ Ermenileri de toplanarak "Artsak Ermeni Halk Cumhuriyeti'ni" ilan etmiş, Azerbaycan Parlamentosu bu kararı, hem Azerbaycan Anayasası'na hem de SSCB Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle kınamıştır.⁶²

1991 Ağustosunda Moskova'daki başarısız darbe girişiminin kahramanı Boris Yeltsin, yanına Nazarbayev'i de alarak taraflara arabuluculuk yapma önerisinde bulunmuştur. Bakü, Erivan ve Dağlık Karabağ'ın Başkenti olan Stepanakert'te⁶³ temaslarda bulunan ikili, barış sürecinin çerçevesini belirlemiştir. Buna göre vakit kaybetmeden ateşkes sağlanacak, Ermenistan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu tanıyacak ve Dağlık Karabağ'daki Ermenilere bir takım ilave haklar ve olanaklar tanınacaktır.⁶⁴

⁶² Aslanlı, *op. cit.*, s. 403.

⁶³ Daha sonra Bakü Hükümeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin özerklik statüsünü kaldırınca Karabağ'ın Başkenti olan Stepanakert'in adını Hankenti olarak değiştirdi. Kodaman, *op. cit.*, s.65.

⁶⁴ Aslanlı, *op. cit.*, s. 404.

Yeltsin ve Nazarbayev'in girişimi vasıtasıyla Azerbaycan ve Ermenistan arasında geçici bir uzlaşmaya varılmıştır. İki liderin arabuluculuk girişimi, yıkılma sürecine giren ve uluslararası platformlarda ipleri elinden tamamen kaçırdığı izlenimi veren "merkezin", yani Moskova yönetiminin uluslararası delegasyonlar vasıtasıyla başarılı olabileceğini göstermiştir.⁶⁵ Ne var ki görüşmeler ertesinde çok önemli bir olay gerçekleşmiş ve Azerbaycan Hükümetinin Adalet ve Savunma Bakanlığı yetkililerini, iki Rus Generalini ve bölgeye ateşkes sürecini denetlemek üzere gönderilen Kazak ve Rus gözlemcileri taşıyan bir helikopter, 20 Kasım 1991'de Ermeniler tarafından düşürülmüştür.⁶⁶

Bu saldırı, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırmasına ve bölgeyi doğrudan Bakü Hükümeti'ne bağlamasına yol açarken barış girişiminin de sonu olmuştur.

30 Ocak 1992 tarihinde, Prag'da yapılan AGİK toplantısında hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın bu konferansa üye olması sebebiyle konu uluslararası bir boyut kazanırken, 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimleri sonucu üç ülke Dışişleri Bakanları Moskova'da bir araya gelerek, çatışmaların bir an önce sona erdirilmesine ve yerleşim birimleri üzerindeki ablukanın kaldırılmasına karar vermiştir.⁶⁷

⁶⁵ İşyar, *op. cit.*, s.402.

⁶⁶ Aslanlı, *op. cit.*, s. 406.

⁶⁷ *Ibid*, s. 404.

25 – 26 Şubat 1992 tarihleri arasında ise Karabağ tarihindeki en kanlı katliam Hocalı'da gerçekleştirilmiştir. Hocalı'ya yapılan saldırıda 613 sivil öldürülürken, 487 kişi Ermenilerce rehin alınmış, 1275 kişi yaralanmış ve 150 kişiden de bir daha haber alınamamıştır.⁶⁸ Bakü Hükümeti, Hankenti'ndeki 366. Rus Alayı'nın katliama katıldığını resmi bir bildirgeyle ifade ederken, buna delil olarak katliam sırasında tank, savaş uçağı ve zırhlı muharebe aracı gibi gelişmiş konvansiyonel silahların kullanılmış olmasını göstermiştir ki,⁶⁹ bu tür silahlar o dönemde değil Karabağ Ermenileri'nde, yeni kurulmakta olan Ermenistan ve Azerbaycan ordularında bile henüz yoktu.⁷⁰ Hocalı katliamı, güvenlik konusunda yeterli önlemleri almadığı iddia edilen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov'un da sonunu hazırlamıştır. Daha sonra iktidarı, o dönemde muhalefetteki Ebülfeyz Elçibey'e kaptıran Muttalibov'un siyasi tasfiyesinde, Hocalı katliamı yüzünden Azerbaycan Halk Cephesi tarafından suçlanmış olması büyük rol oynamıştır.⁷¹

Hocalı saldırısı Dağlık Karabağ uyuşmazlığında bir dönüm noktasıdır; zira bu aşamaya kadar uyuşmazlık birbirine düşman iki komşu ülke

⁶⁸ <<http://wordpress.com/2007/07/02/hocali-katliami/>> , (01.07.2007).

⁶⁹ Aslanlı, *op. cit.*, s. 404.

⁷⁰ Cazim Gündüz, Karabağ'ın Şikestes, (2007), <<http://www.eraren.org/index.php?Page=GBulten>>, (02.08.2007).

⁷¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayaz_Muttalibov> , (02.08.2007).

arasındaki bir gerilla savaşına benziyorken, bu aşamadan sonra adeta iki düzenli ordu arasındaki konvansiyonel bir savaşa şahit olunmuştur.⁷²

Mart ayı boyunca çatışmalar devam ederken 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki’de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ’daki durumu değerlendirerek, sonuç bildirgesinin 3. ve 11. maddelerinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya’nın Minsk Kentinde bir konferans düzenlenmesinin kararlaştırıldığı ifade etmiştir.⁷³ Söz konusu bildirgenin 9. maddede ise konferansın katılımcıları olarak Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye ve Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti⁷⁴ belirlenmiş ve Böylece Karabağ sorununa arabuluculuk edecek olan “Minsk Grubu” kurulmuştur. Minsk Grubu’nun koordinatörlük görevi de İtalya’ya verilmiş ve konferansa başkanlık etmesi için İtalyan temsilci Mario Rafaelli atanmıştır.⁷⁵

Ancak 8 Mayıs’ta Ermeniler bölgenin en stratejik kenti olan Şuşa’yı yaklaşık 10 gün sonra da Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan Lâçin’i işgal etmiştir. Bu arada Bakü’de iktidara milliyetçi lider Ebülfeyz Elçibey gelmiş ve

⁷² İşyar, *op. cit.*, s. 413.

⁷³ Aslanlı, *op. cit.*, s. 404.

⁷⁴ 1990 yılında Çekoslovakya Federal Meclisi, ülkenin adını “Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti” olarak değiştirmiş, bu isim 1991 yılının Mart ayında ülke Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ikiye bölününceye kadar kullanılmıştır. <<http://www.iksaren.org/index.php?Page=Dergi>>, (02.08.2007).

⁷⁵ <<http://www.osce.org/item/25724.html>>, (09.07.2007).

ilk iş olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusunda hiçbir taviz verilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁶

Aynı tarihte Ermenistan Rusya ile 7. Rus Askeri Üssünün süresinin uzatılması konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Bu gelişmeye Ermenistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olmasını ve 15 Mayıs'ta imzalanmış olan BDT Ortak Güvenlik Paktına Azerbaycan'ın katılmadığını da eklersek, Rusya'nın desteğini almak konusunda Ermenistan'ın önemli bir avantaj sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁷⁷

Bu arada, bölgede orta büyüklükteki saldırıları devam eden Ermenilerin bir de büyük çaplı saldırı hazırlığı içinde oldukları söylentisi yayılmaya başlamış ve bunun üzerine Azerbaycan karşı saldırı başlatarak bazı yerleşim birimlerini Ermeni kuvvetlerinden geri almış, ne var ki, Azeriler'in askeri üstünlüğü uzun sürmemiştir.⁷⁸ Bu sürecin sonunda Kazakistan'ın arabuluculuğu ile 27 Ağustos 1992'de Alma-Ata Beyannamesi imzalanarak ve ateşkes ilan edilmiş, fakat kısa bir süre sonra Ermenistan tek taraflı olarak Alma-Ata Beyannamesini tanımadığını açıklamıştır.⁷⁹

Öte yandan Elçibey, Ekim 1992'de Dağlık Karabağ'daki Ermeniler'e "kültürel otonomi" verilerek barışın birkaç ay içinde tesis edilebileceğini

⁷⁶ Aslanlı, *op. cit.*, s. 404.

⁷⁷ "Nagorno Karabakh Crisis..."

⁷⁸ *Idem.*

⁷⁹ Aslanlı, *op. cit.*, s. 406.

belirttiyse de, Levon Ter Petrosyan Karabağ'dan gelen çok sayıda göçmenin ağırlığı altında sendelemiş ve yapılan barış önerilerini kabul etme iradesini gösterememiştir.⁸⁰

20 Şubat 1993'te Roma'da Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya temsilcileri ve Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli'nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamış fakat 27 Mart'ta, görüşmeler devam ederken Ermenistan tarafından, Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ı birbirine bağlayan bir diğer koridor olan Kelbecer'e yönelik saldırı başlatılınca, bu görüşmelerden de bir sonuç alınamamıştır.⁸¹

Tüm bu gelişmelerin ardından, 30 Nisan 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Azerbaycan – Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer'in işgali konusunu görüşerek 15 üyenin oybirliği ile 822 sayılı kararı almıştır.⁸² Bu kararda şöyle denilmekteydi:

“Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi;

Ateşkesin kesin bir biçimde yapılması, ayrıca bütün işgal güçlerinin Kelbecer rayonundan ve Azerbaycan'ın yakın

⁸⁰ İşyar, *op. cit.*, s.433'ten, Goltz, <[http://ehostvgw6.epnet.com/fulltext.asp?...>](http://ehostvgw6.epnet.com/fulltext.asp?...)

⁸¹ Aslanlı, *op. cit.*, s. 406.

⁸² United Nations Security Council, Resolution 822, (1993), <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement>>, (02.08.2007)

dönemde işgal edilmiş olan diğer rayonlarından çıkarılması amacıyla bütün askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını talep eder:

İlgili tarafların, çatışmanın AGİK Minsk Grubu barış süresi ile çözümü için görüşmelere hemen ve tekrar başlaması ve sorunun barışçıl amaçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınmasını ısrarla vurgular;

Sivil halkın zorluklarını azaltmak için bölgede, özellikle çatışmanın etkili olduğu bütün rayonlarda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir;

Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİK Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer rayonundaki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyine bir rapor sunmasını rica eder;

Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır. ⁸³

Kararda Azerbaycan açısından beğenilen noktalar olsa bile genel olarak iki ülke arasındaki denge korunmaya çalışılmıştır. Bir yandan

⁸³ *Idem.*

Kelbecer ve işgal altındaki diğer Azerbaycan rayonlarından işgalci güçlerin derhal çekilmesi gerektiğini belirtiyorsa da, işgalcinin Ermenistan olduğu açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu metinden, işgalcilerin Ermenistan Ermenileri değil, Karabağ Ermenileri olduğu sonucunu çıkarmakta mümkündür. Bu durum da Ermenistan'ın olayları Karabağ Ermenilerine fatura ederek uluslararası tepkilerin odağı olmaktan kaçınma politikasına uygundur.⁸⁴

Bu dönem Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara geldiği dönemdir. Aliev iktidara gelir gelmez ülke içinde denge politikaları izlemeye başlamış ve önceleri kendisini "Moskova'nın Adamı" olarak tanıtmıştır.⁸⁵ İç karışıklıkları bastıran Aliev, Elçibey üzerinde de baskı kurarak onu Azerbaycan'ı terk etmeye zorlamıştır. Aliev ayrıca Elçibey ile yakın ilişki kurmuş olan Türkiye'ye karşı da mesafeli durmuş ve Azeri Ordusunu eğiten 1600 Türk subayının görevlerine de son vererek Moskova'nın desteğini almaya çalışmıştır.⁸⁶ Ne var ki, bu gelişme de Dağlık Karabağ sorununun gidişatını değiştirmemiştir.

3 – 4 Haziran 1993 tarihleri arasında Roma'da Ermenistan ve Azerbaycan yetkilileri dışındaki Minsk Grubu katılımcıları, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve müzakerelerin

⁸⁴ Aslanlı, *op. cit.*, s. 409.

⁸⁵ İşyar, *op. cit.*, s.476.

⁸⁶ *Idem.*

yeniden başlamasının sağlanması amacıyla toplanmıştır.⁸⁷ Ancak o dönemde Azerbaycan'da darbe girişimi olduğu için bir sonuç alınamamıştır. Azerbaycan'daki karışıklıklar ve iktidar boşluğu sadece barış sürecini tıkamakla kalmamış, Ermeniler'in yeni saldırılarını da beraberinde getirmiştir. Daha fazla iç karışıklıkla uğraşan Azerbaycan birlikleri, Ermeni saldırıları karşısında fazla tutunamamış ve 26 – 28 Haziran arası yaşanan çatışmalar sonucu Ermeniler'in Azerbaycan'ın Akdere kentini ele geçirmesini engelleyememiştir.⁸⁸ Ayrıca 23 – 24 Temmuz 1993 tarihlerinde Ağdam rayonu da yoğun saldırılar sonucunda büyük oranda Ermeni kontrolüne geçmiştir.

Bu gelişmeler üzerine 29 Temmuz'da toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 822 sayılı kararın uygulanmasına yapılan bir çağrı olarak özetlenebilecek olan 853 sayılı kararı almıştır.⁸⁹ Ne var ki bu çağrılar da çatışmaları durduramamış, 23 Ağustos'ta Fuzuli, 25 – 26 Ağustos'ta Cebail ve 31 Ağustos'ta da Kubatlı Ermeni kuvvetlerinin kontrolüne geçmiştir.⁹⁰

Bu arada, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarını kısaca yorumlayacak olursak karşımıza şu tablo çıkacaktır: Bu kararların bir yönü,

⁸⁷ *Idem.*

⁸⁸ "Nagorno Karabakh Crisis...

⁸⁹ Gerard Libaridian, "The New Thinking Revisited, Gerard Libaridian Speaks at Princeton University", (1997), <<http://www.gomidas.org/forum/af2ghjbbk.htm>>, (01.07.2007).

⁹⁰ "Nagorno Karabakh Crisis...

devamlı olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunması, Ermenistan'ın bu olaya taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak tahliye edilmesi gerektiğini vurgulamasıyken; diğer yönü ise Ermenistan'ın açık olarak saldırgan ülke olarak kabul edilmemesi ve Ermenistan'a karşı hiçbir yaptırımın getirilmemesidir. Ama sonuç, iç karışıklıklar yaşayan ve yeterli askeri donanımı olmayan Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık olarak % 20'sini kaybetmesi olmuştur.⁹¹

9 Nisan 1994 tarihinde Ermeni kuvvetleri Terter Rayonu'na yaklaşık bir ay sürecek ağır çaplı bir saldırı başlatınca, 4 – 5 Mayıs tarihlerinde BDT Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde yapılan özel Karabağ Zirvesi'nde Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento Başkanları ile Dağlık Karabağ Ermenileri'nin temsilcileri bir araya gelerek, 5 Mayıs 1994 tarihinde "Bişkek Protokolünü" imzalamıştır.⁹² Bu protokol daha sonra imzalanacak olan ateşkes anlaşmasına temel oluşturmuştur. Bu durum Azerbaycan açısından önemli bir tavizdir, çünkü bu protokolle Azerbaycan, Karabağ Ermenilerini başlı başına müstakil bir taraf olarak tanımıştır.⁹³

⁹¹ Karabağ Sorunu, (2007), <<http://turkazer.wordpress.com/2007/05/25/karabag-sorunu/>>, (02.08.2007).

⁹² Aslanlı, *op. cit.*, s. 414.

⁹³ Bişkek Protokolü, (1994), <<http://www.usakgundem.com/uamakale.php?id=267>>, (01.08.2007).

9 Mayıs 1994 tarihine Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ile Karabağ Ermenileri temsilcileri arasında bir ateşkes anlaşması imzalamıştır.⁹⁴ Bunun üzerine Karabağ'da 12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlanmış ve böylece sıcak çatışmanın yaşandığı toplam yedi yıllık bir dönem geride kalmıştır.

1995 yılına gelindiğinde ise, Rusya Federasyonu AGİT çerçevesindeki Dağlık Karabağ barış sürecine öncelik vermek zorunda kalmıştır. Bu ikilem durumu şöyle özetlenebilir: Kafkaslarda özel hak ve ayrıcalıklar konusunda ısrar ederek AGİT'in rolünü zayıflatmaya çalışmak ya da AGİT'in bu mesele üzerinde kendini ispatlamasına izin vererek Rusya'nın profilini düşürmek.⁹⁵

Ayrıca 1995 yılının ortasından 1996 yılının ortalarına kadar Rusya'nın gündemini başkanlık seçimleri ve seçim kampanyaları işgal etmiştir.⁹⁶ Bu dönemde Rusya Federasyonu Başbakanlığı daha çok petrol unsuru ekseninde bir politika izlemeyi tercih etmiştir.⁹⁷ Bunun bir neticesi olarak Rusya Federasyonu'nun Ermenistan yanlısı tutum takınması zorlaşmıştır.

Bu durum, Türkiye'nin konuya ilgisini arttırmıştır. Bülent Ecevit, Nahcivan ile Azerbaycan'ın bir koridor ile birleştirilmesini Ermenistan ile

⁹⁴ Aslanlı, *op. cit.*, s. 415.

⁹⁵ İşyar, *op. cit.*, s. 552.

⁹⁶ *Ibid*, s.559.

⁹⁷ *Idem*.

diplomatik ilişki kurmak için bir şart olarak gördüğü beyanında bulunmuştur.⁹⁸ Aynı dönemde, Türkiye’den Azerbaycan’a giden üst düzey heyetler de Azerbaycan’a tam destek vermiştir. 12 Nisan 1995 tarihinde dönemin Başbakanı Tansu Çiller, Azerbaycan’a bir ziyarette bulunurken Karabağ sorunu gündeme getirilmiş ve alternatif çözümler üzerinde durulmuştur.⁹⁹ Çiller, “Ermeniler, şu veya bu şekilde Azerbaycan’ın sınırlarını değiştirebileceklerini sanıyorlarsa aldanıyorlar. Biz buna asla izin vermeyiz” şeklinde konuşmuştur.¹⁰⁰

1995 yılında Türkiye’den Azerbaycan’a bir üst düzey ziyaret daha olmuş ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Bakü’ye gitmiştir.¹⁰¹ Bu ziyaret süresince özellikle Dağlık Karabağ sorunu üzerinde durulmuştur. Demirel Azerbaycan Parlamentosunda yaptığı konuşmada üç öneride bulunmuştur: “Birincisi, Karabağ’ın statüsünü net bir biçimde belirleyin. İkincisi, Levon Ter Petrosyan ile daha sık görüşmelerde bulunun. Son olarak İşgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çekilmelerini kolaylaştırmak için Ermenilere güvence verin”.¹⁰² Ne var ki, bu istekleri pek bir işe yaramamış ve Bakü Hükümeti’nin Dağlık Karabağ Ermenileri’ni müzakerelerde müstakil bir taraf olarak kabul etmesi yüzünden barış süreci tıkanmıştır.

⁹⁸ Ömer E. Lütem, Türkiye’nin Ermenistan, Ermenistan’ın Türkiye Politikası, <<http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=84>>, (05.08.2007).

⁹⁹ Aslanlı, *op. cit.*, s. 415.

¹⁰⁰ Demir, *op. cit.*, s.169’dan, *Milliyet*, 13 Nisan 1995, *Turkish Daily News*, 12 Nisan 1995.

¹⁰¹ *Idem.*

¹⁰² *Idem.*

SONUÇ

Dağlık Karabağ sorununun 1988 ile 1995 arasındaki döneminin sonuçları şu şekilde özetlenebilir: 1988 ile 1991 arası dönem sorunun ortaya çıkış dönemidir ancak Sovyetler Birliği o tarihte henüz tam olarak ortadan kalkmadığı için, bu yıllar arasında çatışmalar diğer dönemlere oranla daha az görülmüştür. 1991 ile 1994 arası dönem ise silahlı çatışmanın hız kazandığı ve Azerbaycan tarafının gerek Ermeni ilerleyişi, gerekse iç karışıklıklar nedeniyle sürekli olarak geri adım attığı dönemdir. 1994'ün ikinci yarısı ile 1995 arasındaki dönem ise Rusya'nın bölgedeki gücünün göreceli olarak azaldığı ve sorunun çözümünde Türkiye'nin daha aktif bir rol üstlendiği zaman dilimidir.

Söz konusu dönemde Azerbaycan ve Ermenistan iç politikaları Dağlık Karabağ'da yaşanan olaylara öylesine kilitlenmiştir ki, bu ülkelerdeki iktidar değişiklikleri bile sorunla ilişkilendirilmiş, her kim iktidara gelmişse bir öncekini Dağlık Karabağ politikaları yüzünden suçlayarak gelmiş ve daha sonra yine bir sonraki tarafından, Dağlık Karabağ politikaları yüzünden suçlanmak suretiyle iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinin ardı ardına bağımsızlıklarını ilan ettikleri sırada Azerbaycan'ın başında Moskova yanlısı olarak bilinen Ayaz Muttalibov bulunmaktadır. Ne var ki, Muttalibov'un halktan kopuk politikaları

ve Dağlık Karabağ Savaşı'nda üst üste alınan yenilgiler kendisini 6 Mart 1992 tarihinde istifa etmeye zorlamış, bu durum da Azerbaycan'daki anti-komünist/milliyetçi muhalefetin lideri olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Genel Başkanı Ebülfeyz Elçibey'i iktidara taşımıştır.¹⁰³ Ancak, gerek devlet kurumlarının yerleşmemesi, gerek Karabağ sorununda başarılı olamaması, gerekse bölge dengelerini göz ardı eden bir dış politika izlemeye çalışması sonunda, bir yıllık iktidarı ardından görevden el çektirilmiştir.¹⁰⁴

AHC'nin hükümet programı siyasi ve ekonomik olarak bağımsız bir Azerbaycan yaratılmasını, komünist partinin yasaklanmasını, demokrasiye geçilmesini ve İran Azerileri ve Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurulmasını içermektedir. Elçibey başa geçer geçmez Karabağ sorununa el atmış ve o zamana kadar organizasyon sorunu yaşayan Azeri Ordusunun birliklerini kısa sürede düzenlemiştir.¹⁰⁵

Ne var ki Lâçin ve Kelbecer'in Ermenistan Ordusunun kontrolüne girmesi Elçibey'in sonunu hazırlamış, o zamana kadar Ermenistan'dan ve Ermeni işgali altındaki Karabağ Bölgesinden geri dönen kaçkınlara yeterli barınma ve beslenme imkânları hazırlamakta yetersiz kalan Elçibey, muhalefet lideri Suret Hüseyinov'un eleştirisi oklarının hedefi olmuştur. Bu gelişmeler sonunda giderek güçlenen Haydar Aliyev 15 Haziran 1993'te

¹⁰³ *Ibid*, s.95.

¹⁰⁴ Tellal, *op. cit.*, s. 87.

¹⁰⁵ Demir. *op. cit.*, 96.

Devlet Başkanlığı makamına gelirken, Hüseyinov'u da başbakanlığa atamıştır.¹⁰⁶

Daha sonra, Hüseyinov'un Elçibey'e yaptığı gibi bir darbe ile kendisini devirme girişiminde bulunması üzerine Alivey, isyanı bastırmış ve Hüseyinov'u görevinden azletmiştir. Bu olayın ardından Alivey artık Azerbaycan'daki tek güç odağı haline gelmiş ve otoritesini pekiştirmiştir.¹⁰⁷ Tün bu iktidar değişikliklerinde Dağlık Karabağ politikası önde gelen faktördür.

Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan açısından bir diğer sonucu ise ülkedeki ulusçu hareketin güçlenmesi ve Ermenistan yanlısı politikalar izleyen Rusya Federasyonu'na karşı tepkinin doğmasıdır. Bu nedenle Azerbaycan Halk Cephesi BDT'ye karşı tepki duymuş ve 7 Ekim 1992'de Azerbaycan Ulusal Meclisi'ne getirilen, BDT'ye katılma önerisi 43'e karşı 1 oy ile reddedilmiştir.¹⁰⁸ Her ne kadar Azerbaycan daha sonra BDT üyesi olmuşsa da Moskova'nın Güney Kafkasya'daki her cumhuriyet için şart

¹⁰⁶ Leman Agon, (2007), "Azerbaycan Dosyası", Toplum ve Politika Enstitüsü, <<http://www.tpe.org.tr/index.php?>>, (08.08.2007)

¹⁰⁷ Ermenistan'da da benzer bir biçimde, Dağlık Karabağ politikası yüzünden eleştirilen Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan başkanlıktan istifaya zorlanarak, yerine Robet Koçaryan getirilmiştir. Demir, *op. cit.* s.111.

Ancak bu olay Şubat 1998'de cereyan ettiği için bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır.

¹⁰⁸ Demir, *op. cit.*, s. 435.

koştuğu üç talebi tam anlamıyla yerine getirmemiştir. Bu talepler: BDT üyeliği, Rusya'ya ait sınır birliklerinin ülkeye konuşlandırılması ve Rusya'ya ait üslerin kurulmasıdır.¹⁰⁹ Ülkede Rus askeri bulunmaması, Azerbaycan'a dış politikada daha geniş bir manevra alanı sağlamaktadır.

Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan açısından da önemli sonuçlar doğurduğu yadsınamaz bir gerçektir. Karalara hapsedilmiş, küçük ve denize çıkışı bulunmayan Ermenistan için gelişme; bölgeden ulaşım ve iletişim yollarının geçmesine bağlıdır.¹¹⁰ Hâlbuki Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşamamış olması Ermenistan'ı Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi enerji koridorlarından dışlamıştır.¹¹¹ Bu durumdan dolayı 1991 yılından bu yana Ermenistan'daki refah seviyesi sürekli olarak düşüş trendindedir.¹¹² Bu tarihten günümüze kadar geçen süre içinde bir milyon Ermeni'nin ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir.¹¹³

¹⁰⁹ İşyar, *op. cit.*, s. 477.

¹¹⁰ Kirakossian, *op. cit.*

¹¹¹ Ermenistan enerji ihtiyacının önemli bölümünü Rusya Federasyonu'ndan satın aldığı doğal gazla karşılamaktadır. Ayrıca ülkenin elektrik üretimi için bel başladığı bir diğer kaynak ise Metsamor nükleer santralidir. Ancak santralin güvenli olup olmadığı konusu endişe yaratmaktadır. Ülke Rehberi: Ermenistan, BBC, (2007), <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_ermenistan_rehber.shtml>, (10.08.2007).

¹¹² "Poverty in Armenia and What to Do About It", Armenian Forum, (2006), <<http://www.gomidias.org/forum/af10pov.htm>>, (10.08.2007).

¹¹³ Natalia Antelava, "Poverty-hit Armenia Yerans for Change, BBC, (2003), <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2820907.stm>>, (10.08.2007).

Ancak tüm bu olumsuz koşullara rağmen, bugün Ermenistan'ın, Ermenistan dışındaki Ermeniler'i ter bir çatı altında birleştirmeyi başarmış olması da yadsınamaz bir gerçektir.

Öte yandan Rusya Federasyonu AGİT'in çözüme yönelik çabalarının ön plana çıkması neticesinde bölgedeki etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Rusya Federasyonu için Kafkasya, Türkiye ve İran'dan gelebilecek tehdide karşı tampon oluşturmaktadır.¹¹⁴ Bu yüzden Moskova için birinci öncelik bu ülkelerin etkinliğini azaltarak, kendi askeri varlığını güçlendirmektir. Rusya bu amaca yönelik olarak Ermenistan ve Gürcistan'da askeri üsler almıştır ve Türkiye, İran, Çin, Hindistan, Irak, Pakistan ve diğer bölge ülkelerinin hava trafiğini kontrol edebilmek için Azerbaycan'daki Gebele Hava Üssüne 10 Milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır.¹¹⁵ Tüm bu faaliyetlerin ardında sadece askeri üstünlük kurma çabası değil, Hazar Bölgesi'deki petrol ve doğal gaz kaynaklarından da faydalanma amacı yatmaktadır.

Bu bağlamda Rusya Federasyonunun bölgedeki etkinliğinin azalması ABD'nin bölgedeki faaliyetlerinin hız kazanmasına yol açmıştır. Ancak ABD 24 Ekim 1992 tarihinde Ermeni lobisinin talepleri neticesinde Azerbaycan'a yardım yapılmaması kararı almıştır.¹¹⁶ Fakat ABD daima dünyanın petrol kaynaklarının batıya güvenilir yollardan aktarılması politikasını izlemiştir.

¹¹⁴ The Nagorno Karabakh Crisis...

¹¹⁵ *Idem*.

¹¹⁶ Public Support Act, (1992), <<http://www.state.gov/p/rls/27664.htm>>, (11.08.2007)

ABD-Azerbaycan ilişkilerini zedeleyen bu kararın ABD'nin genel enerji politikasına uygun olduğu söylenemez. Ne var ki, Washington'daki Ermeni lobisinin etkinliği de göz ardı edilmemelidir. ABD bu ikilem içindedir ancak özellikle Minsk Grubunun eş başkanı sıfatıyla bölgede etkinlik sağlamayı başarmıştır.

Türkiye ise SSCB'nin dağılmasının ardından Türkî cumhuriyetler ile güçlü ilişkiler kurma politikası izlemiştir. Bu bağlamda Azerbaycan nezdindeki pozisyonunu güçlendirme çabası içindedir. Minsk Grubu içinde Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayı reddeden tek ülke olan Türkiye¹¹⁷, aynı zamanda etnik bağları bulunan Azerbaycan'ı askeri, ekonomik ve siyasal bağlamda destekleyen bir tutum içinde olmuştur. Bunda etnik bağların yanı sıra, bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan ülkenin Azerbaycan olmasının da büyük rolü vardır.

Ayrıca Dağlık Karabağ sorunundaki bir diğer önemli aktör İran'dır. İran sorunun gelişimi sürecinde daima bir arabulucu rolü üstlenmiş gözükmüşken, aynı zamanda ekonomik olarak Ermenistan yanlısı bir tavır takınmıştır. Her ne kadar İran ve Azerbaycan aynı mezhebe mensup olsa da, İran hemen kuzeyinde petrol zengini ve etkin bir Azerbaycan istememektedir. Lakin İran'da Azeri nüfus ülke nüfusunun yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır.¹¹⁸ Azerbaycan'daki milliyetçi akımların İran'ı etkilemesi

¹¹⁷ The Nagorno Karabakh Crisis...

¹¹⁸ *Idem.*

ihtimali, İran'ın isteyeceği bir durum değildir. Bu yüzden, el altından Ermenileri destekleyen İran, özellikle ekonomik açıdan Ermenistan'ın yaşayabilirliği için önemlidir.¹¹⁹

Bu arada çokuluslu petrol şirketlerinin soruna etkisini de unutmamak gerekir. 1994 yılında, BP ile AMOCO şirketlerinin kurduğu konsorsiyum, Azerbaycan'da büyük yatırımlar yapmıştır.¹²⁰ Özellikle ABD şirketlerinin bölgedeki yatırımları, sorunun çözüme kavuşması için Washington Hükümetine baskı yaparak Ermeni lobisinin faaliyetlerini dengelemekte, bu durum da ABD için bir ikilem teşkil etmektedir.¹²¹

Yukarıda belirttiğimiz dengeler ve soruna çok fazla sayıda aktörün müdahale ediyor olması, sorunu daha da karmaşık bir hale getirmiştir.

¹¹⁹ Tellal, *op. cit.*, s.94.

¹²⁰ "The Nagorno Karabakh Crisis...

¹²¹ *Idem.*

KRONOLOJİ

1555	Karabağ Bölgesi, Kanuni Döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına girdi.
1735	Karabağ Bölgesi, Gence Anlaşması ile İran hâkimiyeti altına girdi.
1828	Karabağ Bölgesi, Türkmençay Anlaşması ile Rus hâkimiyeti altına girdi.
1905	Tüm Kafkasya'da Ermeniler ve Azeriler arasında bir yıl sürecek şiddet olayları başladı.
15 Eylül 1918	Osmanlı Orduları Bakü'ye girdi.
28 Mayıs 1918	Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.
15 Ağustos 1919	Karabağ Ermenileri, düzenledikleri 7. Kongre ile Karabağ'ın yönetiminin ortak bir konsey tarafından yürütülmesini kabul etti.
27 Nisan 1920	Kızıl Ordu Bakü'ye girdi.
28 Nisan 1920	Bakü'de Neriman Nerimanov başkanlığında Komünist Hükümet kuruldu.
12 Mayıs 1920	Kızıl Ordu Dağlık Karabağ'a girdi.
2 Aralık 1920	Gümrü Anlaşması ile TBMM Hükümeti Nahcivan'ın garantörlüğünü üstlendi.
5 Temmuz 1921	Rusya Komünist Bolşevik Partisi Merkez Komitesi Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğuna dair karar aldı.

- 24 Temmuz 1923 Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kuruldu.
- 20 Şubat 1988 Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Meclisi Moskova Hükümetine Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istediğine dair resmi bir dilekçe gönderdi.
- 12 Temmuz 1988 Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Meclisi Ermenistan'a bağlanma kararı aldı.
- 20 Temmuz 1988 SSCB Yüce Sovyeti Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin talebini reddetti.
- 12 Ocak 1989 Moskova Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin yönetimini geçici olarak kendisine bağladı.
- 28 Kasım 1989 Moskova Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin yönetimini yeniden Bakü Hükümeti'ne devretti.
- 13 Ocak 1990 Bakü'de şiddet olayları yaşandı. Çoğu Ermeni olmak üzere 34 kişi hayatını kaybetti.
- 19 Ocak 1990 Moskova Olağanüstü Hal ilan ederek Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ne ve Bakü'ye (karadan, havadan ve denizden) harekât düzenledi.
- 23 Ağustos 1990 Ermenistan bağımsızlığını ilan etti.
- 30 Ağustos 1991 Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.
- 20 Kasım 1991 Rus ve Kazak gözlemcilerle 2 Rus generali taşıyan bir helikopter Ermenilerce düşürüldü.
- 26 Kasım 1991 Ermenilerin Rus helikopterine saldırması üzerine Azerbaycan Hükümeti Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin özerklik statüsünü kaldırdığını açıkladı.

25-26 Şubat 1992	Hocalı'da 600'den fazla sivil Azeri, Ermeniler tarafından öldürüldü.
24 Mart 1992	Helsinki'de toplanan AGİK zirvesi Minsk kentinde sorunun çözümüne ilişkin uluslararası bir heyet (Minsk Grubu) toplanması kararı aldı.
8 Mayıs 1992	Ermeni kuvvetleri Şuşa'yı işgal etti.
18 Mayıs 1992	Ermeni kuvvetleri Lâçin'i işgal etti.
21 Mayıs 1992	ABD'nin AGİK Zirvesi'nde bölgedeki yabancı güçlerin çekilmesine dair verdiği öneri 52 üye ülkenin 51'i tarafından kabul edilirken, Ermenistan tarafından reddedildi.
15 Mayıs 1992	Ermenistan Bağımsız Devletler Topluluğu Ortak Güvenlik Paketi'na imza attı.
27 Ağustos 1992	Ateşkesi öngören Alma-Ata Beyannamesi yayınlandı.
19 Eylül 1992	Soçi'de Ateşkes imzalandı.
20 Şubat 1993	Minsk Grubu İtalyan diplomat Mario Rafaelli başkanlığında Roma'da toplandı.
27 Mart 1993	Ermeni kuvvetleri Kelbecer'i işgal etti.
30 Nisan 1993	BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı kararı aldı.
26 Haziran 1993	Ermeni kuvvetleri Akdere'yi işgal etti.
23 Temmuz 1993	Ermeni kuvvetleri Ağdam'ı işgal etti.
29 Temmuz 1993	BM Güvenlik Konseyi 853 sayılı kararı aldı.
23 Ağustos 1993	Ermeni kuvvetleri Fuzuli'yi işgal etti.
25 Ağustos 1993	Ermeni kuvvetleri Cebrail'i işgal etti.

31 Ağustos 1993	Ermeni kuvvetleri Gubatlı'yı işgal etti.
9 Nisan 1994	Ermeni kuvvetleri Terter'i işgal etti.
5 Mayıs 1994	Ateşkesi öngören Bişkek Protokolü imzalandı.
9 Mayıs 1994	Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasında Ateşkes imzalandı.
12 Mayıs 1994	Dağlık Karabağ'da ateşkes rejimi uygulamasına geçildi.

HARİTALAR

Dağlık Karabağ Bölgesi

Azerbaycan'ın Ermeni Kontrolündeki Bölümü

KAYNAKÇA

Kitaplar:

ÇAĞLA, Cengiz, *Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002.

Dağlık Karabağ – Hayaller ve Gerçekler, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989.

DEMİR, Ali Faik, *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003.

İŞYAR, Ömer Göksel, *Sovyet – Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

ÖZÖNDER, Cihat & YILDIRIM, Dursun, *Karabağ Dosyası*, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Yayınları, 1990.

Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh, Helsinki, Human Rights Watch, 1994.

Makaleler:

AGON, Leman, (2007), “Azerbaycan Dosyası”, Toplum ve Politika Enstitüsü, <<http://www.tpe.org.tr/index.php?>>, (08.08.2007)

ANTELAVA, Natalia, “Poverty-hit Armenia Yerans for Change, BBC, (2003), <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2820907.stm>>, (10.08.2007).

ASLANLI, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu,” *Avrasya Dosyası*, c. VII, sayı I (2001), s. 393 – 430.

BREZINSKI, Zbigniew, (1994), “Kontrolden Çıkmış Dünya”,
<http://www.bkd.org.tr/analiz_ac.asp?id=4> (01.07.2007).

Cazim Gündüz, “Karabağ’ın Şikestesı”, (2007),
<<http://www.eraren.org/index.php?Page=GBulten>>, (02.08.2007).

CORNELL, Svante E., “Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance.”, *Middle Eastern Studies*, C. 34, No.1, Ocak 1998.

GÜREL, Şükrü Sina, Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not, *SBF Dergisi*, cilt. 47, sayı 1–2 (1992), s.181 – 186.

KIRAKOSSIAN, Arman, (2002), <<http://www.armeniaemb.org/html>> ,
(27.07.2007).

“Karabağ Sorunu”, (2007), <<http://turkazer.wordpress.com/karabag-sorunu/>>,
(02.08.2007).

LIBARIDIAN, Gerard, “The New Thinking Revisited, Gerard Libaridian Speaks at Princeton University”, (1997),
<<http://www.gomidas.org/forum/af2ghjbbk.htm>>, (01.07.2007).

LIBARIDIAN, Gerard, “The Transcaucasus Today: Prospects for Regional Integration”, (1997), <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms>> ,
(12.07.2007).

LÜTEM, Ömer E., Türkiye’nin Ermenistan, Ermenistan’ın Türkiye Politikası, <<http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=84>>,
(05.08.2007).

“Nagorno Karabakh Conflict”, Armenian Assembly of America Research and Information Office, (2002), <<http://www.aaainc.org/index.php>>, (27.07.2007).

“Nagorno Karabakh Crisis: A Blueprint for Resolution”, (2000),
<<http://www.nesl.edu/center/pubs/nagorno.pdf>> (16.07.2007).

OĞAN, Sinan, “Yüzyılın Dramı: Azerbaycan’da Göçmen (Kaçkın) Sorunu”
Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, c. VII, sayı I (2001).

ÖZKAN, Güner, (2007), “Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims
and Impasse”, <<http://www.turkishweekly.net/articles.php>>, (24.07.2007).

“Poverty in Armenia and What to Do About It”, Armenian Forum, (2006),
<<http://www.gomidas.org/forum/af10pov.htm>>, (10.08.2007).

TELLAL, Erel, “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları”, *Mülkiye*, cilt.
XXIV, sayı 225 (2000), s. 85 – 109.

İnternet Kaynakları:

Bişkek Protokolü, (1994), <<http://www.usakgundem.com/>>, (01.08.2007).

“Constitution of USSR”, <<http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt>>,
(26.07.2007).

“Declaration of Independence of Armenia”, (1990),
<<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>>, (07.07.2007).

Public Support Act, (1992), <<http://www.state.gov/p/rls/27664.htm>>,
(11.08.2007).

United Nations Security Council, Resolution 822, (1993),
<[http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf](http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement)
?OpenElement>, (02.08.2007).

Ülke Rehberi: Ermenistan, BBC, (2007),
<http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_ermenistan_rehber.shtml>, (10.08.2007).

<<http://www.azatyurt.com/karabag.htm>> (06.07.2007).

<<http://www.iksaren.org/index.php?Page=Dergi>>, (02.08.2007).

<<http://www.osce.org/item/25724.html>>, (09.07.2007).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayaz_Muttalibov> , (02.08.2007).

<<http://wordpress.com/2007/07/02/hocali-katliami/>> , (01.07.2007).

Ansiklopediler:

Meydan Larousse, Cilt 10, İstanbul, Sabah Yayınları, t.y.

Temel Britannica, Cilt 10, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1993.

Tezler:

KODAMAN, Timuçin, “Dağlık Karabağ Olayları” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1993).